

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verborgen kunstschaten uit Rusland

Venema, P.

Citation

Venema, P. (1996). Verborgen kunstschaten uit Rusland. *Bestuurskundige Berichten*, 11(2), 9-11.
Retrieved from <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3233985>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3233985>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- kapitaalvlucht).
- De gangsters, ofwel de werkelijke uitvoerders van traditionele misdrijven. Het gaat vooral om afpersing, berovingen, diefstal, inbraken, afrekeningen en traditionele criminale activiteiten als gokwezen, drughandel en prostitutie. Autodiefstal is thans de meest winstgevendende bezigheid en leverde ongeveer 40 procent van hun inkomsten in 1993. De eerste groep is vaak het slachtoffer of bondgenoot van deze groep.
  - De plunders van staatsdieven. Zij zijn voornamelijk actief in de handel, gevormd in de schaduw economie uit de communistische periode en actief in het privatiseringsproces en de tussenhandel. Men zou ze kunnen beschrijven als de klanten van de pseudo-ondernemers.
  - De corruptelingen, dat wil zeggen de corrupte staatsambtenaren. Als resultaat van omkoping geven zij de pseudo-ondernemers en de staatsdieven privileges, vergunningen, voorkennis en juridische bescherming.
  - De coördinatoren, de leiders in het criminele milieu. In Rusland heten zij de *vory v zakone*, de "dieven binnen de wet". De politie schijnt ze te kennen, maar meldt dat ze buitengewoon moeilijk te pakken zijn. De politie krijgt vaak de bewijzen niet rond, want deze leiders hebben hun uitvoerders die het vuile werk opknappen. De *vory v zakone* hebben met alle voorgaande groepen en activiteiten te maken.

Is de maffia een gevaar voor de Russische staat? Deze vraag lijkt bevestigend te moeten worden beantwoord. Ten eerste ondermijnt de omvangrijke corruptie de betrouwbaarheid van de staatsorganen. Volgens president Jeltsin staat de maffia zelfs op het punt de politiek in te gaan. De maffia wordt ook gezien als een economisch veiligheidsvraagstuk. Inmiddels is er sprake van vergaande binnendringing in de officiële economie. Hierin onderscheidt de Russische maffia zich van haar westerse tegenhangers en moet men eerder vergelijkingen maken met door drughandel gecorrumpeerde Latijnsamerikaanse landen als Columbia en Mexico. De Russische maffia houdt zich bezig met alle traditionele criminele economische activiteiten, met speculatie met geprivatiseerd eigendom en de (illegale) uitvoer van grondstoffen. Verder heeft de Russische maffia zich vergaand geïnternationaliseerd. Zij is een gevaar voor het buitenland geworden. Verschijningsvormen hiervan zijn de deelneming in de drughandel, de illegale export van grondstof-

fen, kapitaal en kunstvoorwerpen, en de contacten met andere maffia's.

Optreden tegen de maffia

Wordt er in Rusland niks gedaan tegen criminaliteit? Toch wel. Sinds 1989 zijn in de voormalige Sovjet-Unie ongeveer tien besluiten genomen tegen de georganiseerde criminaliteit door president, regering of parlement. Het voorlopig laatste is het presidentiële besluit van juni 1994. Dit besluit gaat tamelijk ver. Het voorziet in uitbreiding van de termijn van voorarrest voor degenen die verdacht worden van lidmaatschap van een criminele groepering, de toelating van alle opsporingsmethoden waarover thans in Nederland in verband met de IRT-affaire wordt gediscussieerd, en in regio's en steden met veel criminaliteit kan een soort criminele noodtoestand worden uitgeroepen met een bijzonder tijdelijk bestuur om de situatie te verbeteren. Maar er kwam ook kritiek op Jeltsins besluit: het zou ingaan tegen bepalingen uit de grondwet en andere wetten, leiden tot aantasting van de privé-sfeer door de staat en mogelijk misbruik van een dergelijke noodtoestand door politici voor andere doeleinden. Anderzijds kunnen Russen massaal staatsingrijpen accepteren om problemen op te lossen. Het antimisdaadbeleid is ook cijfermatig een succes. De officiële regeringskrant *Rossijskaja Gazeta* schreef: "gedurende de zes maanden nadat de voorarresttermijn was verlengd tot 30 dagen zijn 13.900 verdachten aangehouden, wat in combinatie met andere maatregelen mogelijk maakte dat ruim 23.200 zware misdrijven werden opgelost, die gepleegd waren door leden van criminele bendes". Toch kan de Russische maffia met slechts repressieve maatregelen niet overwonnen worden. Criminaliteit heeft momenteel in Rusland een goede maatschappelijke voedingsbodem. Er is nog geen duidelijke economische wetgeving. Ook is er sprake van corruptie onder bestuurders en rechtelijke macht. De lonen in het bestuur en de rechtspraak blijven steeds verder achter bij de economische privé-sector en dikwijls worden salarissen vele maanden te laat uitbetaald. In de strijd van de criminaliteit is de vestiging van economische en politieke stabiliteit en een onafhankelijke rechtelijke macht even belangrijk.

Drs René Does is projectmedewerker bij het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam.

Verborgene kunstschaten uit Rusland

Peter Venema

Rusland ontkent sinds kort niet meer het bezit van een aantal collecties kunst, weggehaald uit Duitsland aan de einde van de tweede wereldoorlog. In dit artikel een bespreking van een aantal tentoonstellingen, waaronder de *Schatten van de Tsaar* die te zien was in Rotterdam.

Tot de tweede wereldoorlog hoorde het plunderen van veroverd grondgebied tot de gewoonste zaak ter wereld. De Romeinen namen vele kunstschaten mee uit Griekenland; Napoleon vulde met de grootste geplande kunstroof het Louvre; de Engelse graaf Elgin die het beeldhouwwerk van het Parthenon aan de Turken ontfrutselde; het Nederlands-Indische leger dat in 1894 de schatten van Lombok stal van de Sassaks.¹ In de tweede wereldoorlog sloten de geallieerden een verdrag, waarbij door de Duitsers gestolen kunst gerestitueerd zou worden. En dat zij zich zelf niet schuldig zouden maken aan kunstroof. Zo als zo vaak in de geschiedenis zou het anders gaan...

De Koenigs collectie

Na het oplopen van de monumentale trap in het Pushkin Museum in Moskou, komt men in het trappenhuis met schitterende rood marmoren zuilen met korinthische kapitelen. Aan de wanden van de rondgang hangen Italiaanse tekeningen, twee zalen die op het trappenhuis uitkomen bergen de Duitse, Franse, Vlaamse en Hollandse tekeningen. Alle tekeningen maakten eens deel uit van de beroemde Koenigs collectie. Deze collectie omvat ruim 2600 tekeningen van beroemde meesters: Rembrandt, Rubens, Watteau, Mantegna, Tiepolo, Holbein, Dürer enzovoorts. Het grootste deel van de collectie bevindt zich nu in Museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam.

Op een ereplaats hangen schitterende tekeningen van Dürer (Studie van drie vrouwen, cat. 26) en Fragonard (*Les Jets d'eau*, cat. 235). De Fragonard toont een typerend onderwerp voor deze Franse 18de eeuwse kunstenaar: vier jonge naakte mooie mollige meisjes die dekking zoeken voor waterspuitende monden uit de vloer; dunne lakens verhullen slechts weinig. Dit werk is karakteristiek voor Frago-

nard: frivol; een spel met erotiek; op fonkelende wijze getekend. Fragonard behoort samen met Watteau, Boucher en Greuze tot de beste Franse tekenaars van de 18de eeuw.

De Dürer uit 1527 toont een studie van de kleding van een Duitse vrouw uit Nürnberg. Dit soort decoratieve tekening zien we vaker in zijn oeuvre na 1500. Vanuit drie gezichtspunten zien we een vrouw in klederdracht. Dat Dürer het bedoeld heeft als studie blijkt uit het authentieke opschrift: "*Also ist das gepent und kleidung der eibern Frauen zu Nornberg*".

Dat deze schitterende collectie nu eindelijk te zien was in Moskou is te danken aan de omwenteling in Rusland. Tot voor enkele jaren ontkende Moskou categorisch dat de collectie zich in Russische handen zou bevinden. De Russen zijn ook niet van plan haar terug te geven, de catalogus bij de tentoonstelling heet niet voor niets *Five Centuries of European Drawings, The Former Collection of Franz Koenigs*.² Op hetzelfde moment vond elders in Moskou een expositie plaats van een deel van de tekeningen uit de collectie Koenigs die zich nu in Museum Boymans-van Beuningen bevinden. De Nederlandse staat heeft de tekeningen geclaimd en daarvoor enige jaren geleden een catalogus uitgegeven getiteld *Missing Old Master Drawings from the Franz Koenigs Collection claimed by the State of the Netherlands*.³

Hier gaat een lange geschiedenis aan vooraf. De rijke Franz Koenigs raakt in 1935 ten gevolge van de internationale crisis in de problemen. Koenigs moest zijn collectie tekeningen in onderpand geven aan de bank. Wel bedong Koenigs dat de verzameling moest worden ondergebracht in Museum Boymans. Kort voor de Duitse invasie wilde de bank de collectie verkopen, Museum Boymans had een optie op

de collectie, maar beschikte niet over voldoende financiële middelen. Dankzij aandringen van directeur Hannema van het museum waren twee Rotterdamse havenbaronnen (Van der Vorm en Van Beuningen) bereid de aankoop te financieren.

Hier kwam echter niets van terecht, Van Beuningen besloot in april 1940 de collectie voor zijn eigen verzameling aan te kopen. Enkele maanden later verkocht Van Beuningen, met grote winst, een deel van de collectie aan de Duitse bezetter. De rest schonk hij aan de Stichting Museum Boymans. De claim van de Nederlandse staat gaat er vanuit de Van Beuningen "vrijwillig verplicht" is geweest om de collectie te verkopen. Uit de correspondentie tussen de Duitsers en Van Beuningen blijkt dat Van Beuningen op goede voet stond met de Duitse bezetter, maar hieraan wordt getwijfeld. Toch is de claim niet zo vreemd, de Duitse schilderijen die de bezetter tegen betaling meenam uit Museum Krölller-Müller keerden na de oorlog terug. En de van dat geld aangeschafte schilderijen mochten in het museum blijven!

Het Russische leger heeft de verzameling vervolgens meegenomen uit Duitsland. Vervolgens heeft men de collectie een kleine vijftig jaar in de kelder verborgen gehouden. En men is niet van plan deze te retourneren. Daarbij is de vraag ook gerechtigd of de Duitse staat niet een sterkere claim heeft op dit deel van de Koenigs collectie dan de Nederlandse staat. Van Beuningen heeft een deel van de collectie immers "gewoon" verkocht, zij is in ieder geval uit Duitsland gestolen.

Impressionisten in de Hermitage

Een tweede tentoonstelling in Rusland, nu in de Hermitage toont een groot aantal schilderijen van impressionisten en post-impressionisten. Opnieuw gestolen schilderijen die vijftig jaar verborgen zijn gehouden in de kelders van het museum in Sint Petersburg. Onder de titel *Hidden Treasures Revealed* zijn er meesterwerken te zien van Cézanne, Renoir, Gauguin, Degas, Picasso, Matisse, Van Gogh en anderen.⁴ De schilderijen zijn aan het einde van de oorlog meegenomen door de Russische troepen. Op bevel van Stalin richtte het Russische leger in 1945 speciale brigades op die kunst uit Duitsland meenamen als vergoeding voor de door de Duitse troepen aangerichte schade in de Rusland.

De schilderijen die te zien zijn, maakten eens deel uit van de kunstverzamelingen van twee Duitse industriëlen, Otto Krebs (1854-1941) en Otto Gerstenberg (1848-1935). Een verge-

lijking tussen de beide verzamelingen toont aan dat Gerstenberg over de beste smaak beschikte. Krebs verzameling bevatte ook tweede en derderangs werken; zelfs enige vervalsingen. Maar tussen de 55 werken uit zijn verzameling zitten een aantal absolute topstukken. Het portret door Gauguin van twee Tahitiaanse zusjes en de *Baadsters* van Cézanne zijn prachtig. De collectie Gerstenberg bestaat uit louter topstukken. De beroemde *Place de la Concorde* van Degas stamt uit deze collectie. Dit tot voor kort verloren gewaande schilderij toont de burggraaf Lepic met zijn twee dochttertjes en hun hond. De personen zijn half afgesneden en het plein, het centrum van het schilderij, is leeg. De personen lijken een beetje willekeurig door elkaar te lopen. Toch is de compositie afgewogen en bijna fotografisch. Verder bevat de collectie Gerstenberg nog meesterwerken van Renoir. Twee portretten ten voeten uit van de heer en mevrouw Charpentier tonen het echtpaar losjes en vriendelijk. Zo hebben zij jaren bij de trap gehangen in hun huis, waar Flaubert, Zola en Saint-Saëns over de vloer kwamen.

Volgens de directeur van de Hermitage, Piotrovsky, zal de kunstgeschiedenis door het boven water komen van de schilderijen herschreven dienen te worden. Dit is overdreven, er zijn genoeg andere schilderijen van topkwaliteit bekend.

Over de juridische status van de schilderijen wordt door de Russische staat en de advocaten van de verschillende Duitse families druk onderhandeld. Piotrovsky heeft driehonderd miljoen nodig om zijn museum weer op orde te krijgen. Daarom wil hij de collectie graag laten reizen naar verschillende westerse steden om harde valuta te verzamelen. Dat kan alleen als hij de garantie heeft dat er geen beslag op zal worden gelegd. Of de Duitse erfgenamen hun schilderijen terug zullen krijgen is de vraag, juridisch is het hun eigendom. Maar de Russische staat stelt dat de schilderijen, net als andere oorlogstroeëen genoegdoening zijn voor de enorme systematisch geplande verwoestingen die het Duitse leger in Rusland heeft aangericht. Gezien het opkomende nationalisme in Rusland is het onwaarschijnlijk dat de zaak snel wordt afgehandeld. Piotrovsky stelt dat hij daar niet mee te maken en niets over te zeggen heeft. Hardliners als de directrice van het Pushkin krijgen veel steun. Waarschijnlijk zal een deel worden gerestitueerd, dat moet kunnen, van vele schilders bezitten de Russische musea al veel en beter werk.

Schatten van de Tsaar

Tegelijkertijd toonde het Museum Boymans-van Beuningen kunstwerken uit de schatkamer van het Kremlin. In het kader van het Peter de Grote jaar, ter ere van het legendarische bezoek van de tsaar aan Nederland driehonderd jaar geleden, opende deze tentoonstelling in Rotterdam. Een kleine 130 voorwerpen uit Moskou lagen in vitrines ontworpen door Wim Crouwel, bekend ontwerper en voormalig directeur van Museum Boymans-van Beuningen.⁵

Op rode en blauwe stof liggen de kapitale voorwerpen uit de wapenkamer. Vele geschenken van vorsten aan de Russische tsaar en een aantal voor hem in opdracht gemaakt pronkstukken. Zoals de troon en het paardetuig. Ondanks het kundige inrichten haalt het bij lange na niet het allure van de Wapenkamer in het Kremlin. Daar komt het goud en zilver je tegemoet. Men begrijpt onmiddellijk dat de relatief simpel vorm gegeven kan en schaal die de Hollandse gezant in 1676 schonk, bleek afsteekt bij de rest van de schatten. In de Wapenkamer staan in tientallen vitrines topstukken van West-Europese en Russische goud- en zilversmeedkunst opgesteld, of beter opgestapeld. Van tazza's tot tronen van de tsaren en van reusachtige dienbladen tot complete koetsen. Deze staan in een aparte zaal, één koets is zelfs beschilderd door Boucher, de beroemde Franse 18de eeuwse schilder.

Toch is de tentoonstelling in Rotterdam zeker geslaagd en interessant. Maar de keuze om elk voorwerp los te tonen, zodat het van alle kanten goed te bekijken is, betekent wel dat één van de belangrijkste kenmerken van de hofcultuur van de tsaar: de overdaad, de grandeur, het tonen van macht een beetje verloren gaat. De tentoonstelling is één van de weinige mogelijkheden om kennis te maken met de Russische cultuur en door de opstelling konden de voorwerpen goed worden bekeken en daarom was zij zeker de moeite waard.

Kunst in oorlogstijd

Gezien de waarde van kunst -alleen al het gewicht aan goud in de Wapenkamer in Moskou is een vermogen waard- proberen regeringen hun kunstbezit te beschermen.⁶ Praktisch is dat een probleem, in oorlogstijd heeft kunst geen prioriteit, tenminste niet officieel. Bovendien is kunst uitermate kwetsbaar.

Kunst wordt al eeuwen geroofd en vernietigd in oorlogstijd, ondanks alle verdragen. Irak roofde de musea in Koeweit leeg, de strijdende partijen in voormalig Joegoslavië beschieten elkaars monumenten en steken ze in brand.

Simpel gezegd, waar oorlog is wordt kunst geroofd, veelal ongecontroleerd, maar vaak ook in opdracht om als schadevergoeding te dienen.⁷

Contemporaine kunst verkeert in oorlogstijd of onder totalitaire regimes altijd in de problemen. Aan kunst wordt grote macht toegekend en kritische of "niet eigen" (en daar valt alles onder wat de leiders niet de hemel inpriest) kunst wordt verboden.⁸ Geen enkel democratisch land kent aan kunst veel invloed toe. Behalve misschien de Verenigde Staten, waar kunst politiek correct dient te zijn.⁹

Dat de Russen pas na vijftig jaar de oorlogstroeëen tonen is te laat. En dat zij ze hebben meegeroofd is verwerpelijk, maar een gevoel voor kunst kan hen niet worden ontzegd. Waar de Duitsers *Entartete Kunst* op de brandstapel gooiden en de strijdende partijen in voormalig Joegoslavië elkaars kunst proberen te verwoesten, hebben de Russen de geroofde en hun eigen verboden kunst (bv. Malevich) goed verzorgd.

¹ Zie *Kunstschrift*, vol. 35(1991), nr. 2; K. Akinsja & G. Kozlov, *Operatie kunstroof. De lotgevallen van het goud van Troje, de Koenigs-collectie en andere Russische oorlogsbuit*, Amsterdam 1996; L.H. Nicholas, *The Rape of Europe; the fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War*, New York 1994.

² *Five Centuries of European Drawings. The Former Collection of Franz Koenigs*, exhib. cat. Pushkin State Museum of Fine Arts, Moskou 1995.

³ A.J. Elen, *Missing Old Master Drawings from the Franz Koenigs Collection claimed by the State of the Netherlands*, Den Haag 1989.

⁴ *Hidden Treasures Revealed*, exhib. cat. Hermitage, Sint Petersburg 1995.

⁵ Ter gelegenheid van de tentoonstelling verscheen een bijzonder mooi vormgegeven catalogus: *Schatten van de Tsaar, Hofcultuur van Peter de Grote uit het Kremlin*, tent. cat. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1995.

⁶ Ook de Nederlandse regering heeft hiervoor de plannen klaarliggen. Zie J.F. van Wijnen, "Kunst in oorlogstijd", *Kunstschrift*, vol. 35(1991), nr. 2, p. 2-3.

⁷ Zie de vele berichten in de *Art Newspaper* de afgelopen jaren over Koeweit, Irak en voormalig Joegoslavië.

⁸ Over de invloed van beeldende kunst is één van de meest recente en belangrijkste studies D. Freedberg, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago/Londen 1989.

⁹ Twee interessante en kritische beschouwingen van de Amerikaanse cultuur zijn R. Hughes, *Culture of Complaint. The Fraying of America*, New York/Oxford 1993 en C. Paglia, *Sex, Art and American Culture*, New York 1992. Niet specifiek over Amerika, maar bijzonder boeiend is W. Steiner, *The Scandal of Pleasure; Art in an Age of Fundamentalism*, Chicago 1995.